

ДАТИ

CXXV

DOI: 10.33608/0236-1477.2021.05.75-100
УДК 821.161.2.09:801.82(091) «19»

Оксана ПАШКО, кандидат філологічних наук
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04070
e-mail: o.pashko@ukma.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6409-2280>

ІСТОРИК ЛІТЕРАТУРИ АГАПІЙ ШАМРАЙ: ТЕКСТ, ТВІР ТА ОТОЧЕННЯ

У статті реконструйовано наукову діяльність українського літературознавця А. Шамрая (1896—1952) з 1922-го по 1929-й роки: період навчання в аспірантурі літературно-етнографічної секції науково-дослідної кафедри історії України (1922—1924), підготовка та публікація підручника «Українська література. Стислий огляд» (1927, 1928), вивчення творчості Г. Квітки. Окремо розглядаються сторінки наукового діалогу з М. Зеровим та полеміки з І. Айзенштоком і журналом «Нова генерація».

Ключові слова: літературна школа, читач, М. Зеров, Г. Квітка, І. Айзеншток, літературно-етнографічна секція науково-дослідної кафедри історії України.

Наукову творчість Агапія Пилиповича Шамрая (1896—1952) можна поділити на три періоди: перший український (1922—1933)¹, російський (1933 — серпень 1944)² та другий український (вересень 1944 р. — квітень 1952 р.).

¹ Квітень 1922 р. — рік вступу до аспірантури науково-дослідної кафедри історії України (із цієї дати відомі наукові доповіді та розвідки Шамрая; його дипломні роботи, написані в університеті, знаємо лише за назвами). 1933 р. — звільнення з Інституту Тараса Шевченка та переїзд в Іжевськ (Росія).

² Вересень 1944 р. — повернення до Києва з Молотова (нині — Перм, Росія) — датуються за поданням А. Шамрая до директора Інституту літератури Академії наук УРСР О. І. Білецького щодо покращення умов проживання [58, арк. 4].

Ц и т у в а н н я: Пашко О. Історик літератури Агапій Шамрай: текст, твір та оточення // Слово і Час. 2021. № 5 (719). С. 75—100. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2021.05.75-100>

У статті основну увагу зосереджено на його творчій діяльності з 1922-го по 1929-й рік (до виходу тритомника матеріалів та статей за редакцією вченого «Харківська школа романтиків»¹). Наразі з документів відомі особова справа А. Шамрая, аспіранта літературно-етнографічної секції науково-дослідної кафедри історії України при ХІНО [1923]² [46], та його CV як викладача (19—21 травня 1928 р.) [38, 471—472]. З них дізнаємося, що А. Шамрай учився в Київському комерційному інституті (1915—1917), потім перейшов на історико-філологічний факультет Київського університету (1917—1920) і з 1920 р. до початку 1921 р. навчався в Харківському університеті (тоді — Вільна академія теоретичних знань) [38, 471]; дипломна робота Шамрая була присвячена Мелетієві Смотрицькому [46, арк. 1 зв.]. У квітні 1922 р. молодий учений стає одним із перших аспірантів науково-дослідної кафедри історії України (літературно-етнографічна секція; докладніше про кафедру: [8]), куди його рекомендував М. Сумцов [38, 471—472].

Як було організовано тогочасне життя аспірантів? Секретарем літературно-етнографічної секції був А. Шамрай, відповідно, у його звітах про роботу секції (1924, 1925) [1; 2] докладно описано специфіку діяльності аспірантів. Після смерті М. Сумцова (вересень 1922 р.) в. о. керівника секції став Олексій Ветухов, а «помічником» — проф. М. Плевако [2, 219]. Тому серед учених, які могли вплинути на молодого історика літератури, варто назвати Олексія Ветухова, Миколу Плевака³, Дмитра Багалія (очільника кафедри історії України) та Олександра Білецького, який викладав на цій кафедрі⁴. Засідання відбувалися щотижня (по суботах), обговорення робіт аспірантів було колективним, часто найцікавіші доповіді слухали члени всіх секцій кафедри. О. Ветухов указує на колегіальність в обговоренні тез аспірантів; кожен із них при вступі мав подати індивідуальний план із 12-ма основними питаннями зі своєї

¹ Визначення поняття «літературна школа» знаходимо в статті Шамрая «Формальний метод» у літературі»: це «органічна і закінчена одиниця історико-літературного процесу» [66, 257]. «Для нас літературна школа не є діяльність окремих “китів”, а є стиль в масовому виявленню, праця численних спутників його, що власне й утворюють школу, канонізують певні стилістичні прийоми й утворюють з них трафарет, який продовжує своє існування й після закінчення діяльності “привидці” школи аж доки уступить перед свіжою літературною течією. Потреба історичного підходу до літературних явищ і вимагає детального ознайомлення з масовою літературою оцих напівзабутих чи зовсім забутих “спутників”...» [66, 257]. Отже, вивчаючи літературну школу, на думку Шамрая, треба також досліджувати творчість авторів мініог.

² Датування за анкетною, яка зберігається у справі, з візою липня 1923 р. [46, арк. 6].

³ Вивчення творчості Г. Квітки перебувало в колі зацікавлень М. Плевака ще в студентські роки [38, 315—317].

⁴ Важко точно окреслити роль О. Білецького в житті літературно-етнографічної секції. У звіті О. Ветухова читаємо: «При кафедрі працюють як нештатні дійсні члени... проф. О. І. Білецький (історії письменства). Кафедра має 4 наукових співробітників і 17 аспірантів» [35, 270]. Як показано в статті, система організації навчання аспірантів передбачала активну участь усіх наукових співробітників кафедри в обговоренні робіт, тому роль О. Білецького як викладача історії літератури у формуванні наукового життя цієї кафедри не варто переоцінювати.

спеціальності, над якими планував працювати [2, 219]¹. Важливим напрямком роботи секції була розробка методологічних питань, «питання прийомів научного досліду, особливо в сфері історії літератури». Тут кожний аспірант обирав цікаву йому методологію, а потім доповідав на засіданні; у результаті формувалася спільна методологічна концепція: 1923 р. І. Єрофіїв штудіював методологію В. Перетца, П. Тиховський — О. Веселовського, М. Панченко — поезику Р. Мюллера-Фреєнфельса, І. Ткаченко — формальний метод, А. Ковалівський — марксистський метод, а А. Шамрай працював «над Потебнею та його методом, що витікає з його системи» [2, 219]. Отже, секція, спираючись у багатьох пунктах на доповідь А. Шамрая, сформулювала певні методологічні тези літературознавчого аналізу:

...література, як певна галузь мистецтва, має свої властивості, свої своєрідні признаки, що й відрізняють її від інших виявів творчої діяльності людини, і через це студіювання історико-літературних фактів мусить розпочинатися з аналізу цих прикмет, другими словами, з аналізу художньої форми, що властива цій теоретичній діяльності. Але ж зважаючи на те, що й літературна творчість, як і всяка друга, визначається зрештою чинниками зовнішніми, чинниками соціально-економічними² — то вивчення й визначення форми може мати лише тоді сенс, коли воно буде освітлюватися фактами оточення — і т. ч. визначення зв'язку між фактами літератури й фактами суспільного життя. Другим основним моментом є аналіз історико-літературних фактів [2, 219].

З наведених звітів роботи літературно-етнографічної секції стає зрозумілим, що, по-перше, наукові розробки А. Шамрая були взяті за основу методологічних орієнтирів усієї секції; по-друге, його доповідь про вчення О. Потебні згодом було оформлено в статтю «О. Потебня і методологія

¹ У справі аспіранта Шамрая перелічено деякі з цих тем (цитую мовою документа): «Апокрифи и отражение их в украинской народной словесности; Украинская народная комедия (вертеп) 17 и 18 столетий; Г. Ф. Квитка как представитель сентиментального направления в украинской литературе; Форма и содержание в поэтических произведениях, Определение основных элементов формы и содержания поэтических произведений, Специальная работа, посвященная исследованию над новыми методами — формальным и социально-экономическим, Соединение этих методов в применении к <нрзб.> истории литературы; Общие вопросы по методологии истории литературы; Белинский и его значение в развитии общественной мысли; Влияние польской романтической школы в украинской литературе»; також указано такі роботи аспіранта: «Загибель поезії», «Оценка истории украинской литературы М. Возняка» [46]. Маємо докладнішу характеристику однієї з доповідей А. Шамрая: «Спроби формального аналізу творчості Г. К в і т к и» — аналіз особливостей стилю, композиції й образів Квітки і установлення генетичного зв'язку з літературою російського та західноєвроп. 18 століття» [2, 220]. Деякі доповіді аспіранта згодом стали статтями.

Тут і далі всі види форматування наведених у статті цитат відтворюють специфіку оформлення тексту, який зацитовано, крім спеціально зазначених випадків.

² Аспіранти кафедри активно вивчали марксизм: «Було поставлено в обов'язок ознайомлення з усіма головними працями по марксизму й з працями по історії літератури й мистецтву, що розроблені марксистським методом, по списку, поданому дійсним членом катедри пр. М. І. Яворським» [2, 220].

історії літератури» (1924). По-третє, на кафедрі історії України автономно від критиків-публіцистів, наприклад В. Коряка, почали розробляти соціологічний метод та марксистську методологію в літературознавстві. Цей факт важливий для відповіді на запитання про генезу соціально-економічної періодизації в підручнику української літератури Шамрая (про це йтиметься згодом; тут варто зазначити, що вона походить не від В. Коряка та П. Сакуліна, як уважали сучасники та подальші дослідники [15; 29], а, ймовірно, від науково-дослідної кафедри історії України, де викладав Матвій Яворський, а серед молодих учених найбільш яскраво методологію «історичного матеріалізму» розробляв А. Ковалівський¹). Нарешті, по четверте, у цьому звіті прозвучало слово «оточення», яке буде важливою категорією літературознавчої думки Шамрая впродовж усього життя. Поп'яте, слідом за Шамраєм залишається лише «пожалкувати», що наукові доробки літературно-етнографічної секції були так мало представлені в друці, і часто з вини цензорів, наприклад того ж В. Коряка, який *de facto* заборонив науковий збірник «На шляхах до утворення науки про літературу» (за редакцією О. Ветухова), підготовлений силами секції (О. Ветуховим, А. Шамраєм та А. Ковалівським). Статтю Шамрая із цього збірника («“Формальний” метод у літературі») було надруковано в «Червоному шляху» та подано редакторами в журналі як полемічну відповідь на квітневі лекції Б. Ейхенбаума 1926 р. Проте ця розвідка не була позицією в дискусії хоча б через те, що написана за кілька років до приїзду російського вченого до Харкова, на що сам А. Шамрай указує в статті² [див.: 36]. Отже, школа науково-дослідної кафедри історії України дала А. Шамраю методологію, ґрунтовні знання з історії української літератури та провідну тему — вивчення української літератури ХІХ ст.; фактично, вона сформувала його як історика літератури.

Як уже було згадано, важливою ранньою теоретичною студією А. Шамрая була стаття «О. Потебня і методологія історії літератури» (нап. 1923-го, опуб. 1924-го). Мета моєї роботи не передбачає дослідження полеміки Шамрая з ОПОЯЗом щодо теорії О. Потебні, завдання пропонованої розвідки — докладніше охарактеризувати сформульовану вченим методику аналізу художнього твору. А. Шамрай, спираючись на концепцію О. Потебні про те, що ідею твору формує читач під час читання, наводить фокус на рецептивні проблеми існування тексту, на

¹ «Великий інтерес викликав доклад проф. Я в о р с ь к о г о на тему: “Періодизація в українській історії”. <...> Аспірант К о в а л е в с ь к и й дав дуже цікавий доклад на тему “Питання економічно-соціальної методи в історії літератури”. Обговорюванню цього доклада було присвячено окреме засідання катедри» [35, 271—272].

² «Написана рік тому, ця робота не могла здатися такою безперечною у своїх висновках авторові, що переглядав її після такої довгої перерви. Ті промахи й помилки, що виступили нині аж надто виразно, пояснює він не тільки малою досвідченістю в поставлених питаннях, але й нашим незнайомством з європейськими першоджерелами» [66, 261].

питання читача, зокрема в контексті сформульованої О. Білецьким проблематики [7], а також на проблему оточення. Але найважливіше те, що А. Шамрай формулює чіткі принципи аналізу художнього твору, який складається з кількох етапів: текстологічного (творча історія), формального (сюжет, композиція) підходів, аналізу стилю, проблеми версифікації та мови письменника. Також наголошено на важливості біографії та питань рецепції твору (тобто як художній твір¹ сприймається читачем і як у результаті цього змінюється). Досить критично налаштований до певних наслідувачів марксизму (В. Фріче, В. Львов-Рогачевський), у працях котрих «відчуваємо коли не натяжки, так певний дилетантизм» [59, 53], у пошуках соціологічної теорії А. Шамрай звертається до інтерпретацій Г. Плеханова², наголошуючи на тому, що продуктивним було б об'єднати два методи — формальний та соціологічний:

...з одного боку, визначення елементів художнього виразу в їх взаємовідношеннях, і з другого боку — установлення зв'язку особливостей їх з оточенням (соціально-економічною базою)³, що кінець кінцем визначає характер нашої психіки і зокрема поетичної творчості [59, 53].

Але виявлення «соціальної бази» літературного процесу можливе лише після всебічного аналізу творів [59, 61]. Учений акцентує не так на позитивістській тезі про вплив історії на створення твору, як, навпаки, на впливі твору «у свідомості різних людей». Імовірно, тут бачимо інтеграцію потєбнянської теорії та соціологічного підходу до вивчення літератури:

¹ У статті «“Формальний” метод у літературі», посилаючись на В. Жирмунського, А. Шамрай дає таке визначення художнього твору: це «певна конструкція, створена за певними принципами. Аналіз мусить викрити, як саме створена ця система, як щось індивідуальне і своєрідне. Тому-то, заглиблюючись в розгляд найдрібніших елементів форми, не можна спускати з ока ціле, не можна не вияснювати значіння цієї дрібнички в загальній т е л е о л о г і ч н о с т і конструкції» [66, 266].

² Шамрай, цитуючи уривок із книжки Г. Плеханова «К вопросу о развитии монистического взгляда на историю», наголошує на автономії культури: «Всяка психічна діяльність, а зокрема і діяльність художня, кінець кінцем є продуктом соціально-економічних умовин, але ж розвивається по своїх власних законах — і тому соціально-економічні умовини відіграють лише роль регулятора, що скеровує в певний бік теоретичну діяльність, зовсім не визначаючи різноманітності і своєрідності виявів психіки» [59, 53].

³ Синонімом для поняття «оточення» тут буде радше «контекст» (як на етапі створення тексту автором, так і на етапі сприйняття твору читачем), тобто оточення (контекст) може бути історико-культурним, біографічним, стильовим, жанровим, читацьким, соціальним, соціально-економічним тощо. Спробу визначити поняття «оточення» А. Шамрай робить у статті «Степан Васильченко і російська література» (1945): «Вивчення творчих зв'язків того чи іншого видатного письменника зовсім не ставить своїм завданням показати, у якого із своїх учителів він більше “запозичив”. Навпаки, подібні студії мають показати літературне оточення, в якому зростав і формувався письменник, і тим самим визначити місце його творів в історико-літературному процесі початку ХХ століття» [61, 217]. Отже, поняття «оточення» варто розглядати як одну з важливих категорій компаративістики 1920-х років. Оточення в значенні «історико-культурний контекст» ужито в назвах статей А. Шамрая «Творчість Коцюбинського в літературному оточенні» (1 травня 1928) [62] та П. Филиповича «О. Кобилянська в літературному оточенні» (1928) [43].

Як і слово, художній образ, входячи в досвід читача, мусить відбити всі особливості його, що кінець-кінцем обумовлюється особливостями оточення¹, і в цьому полягає невинний розвиток і зростання змісту або «ідеї» літературного твору [59, 62].

А. Шамрай не ототожнює «формальний метод» із пошуками вчених ОПОЯЗу, чії ідеї він характеризував як «парадоксальні». Для українського вченого важлива й німецька школа літературознавства, зокрема студії О. Вальцеля (теорія імпресіонізму), а також праці В. Жирмунського з історії літератури (перегуки зі студіями російського дослідника бачимо навіть на рівні структури в розвідці «“Формальний” метод у літературі», 1926). Проте в цій статті спеціальних питань теоретичного діалогу-полеміки з концепціями російських формалістів не порушено [див.: 6]. У підсумку можна сказати, що Шамрай наголошував на всебічному вивченні художнього твору — від текстологічної підготовки до питань рецепції.

Елементи викладеної вище концепції були представлені в підручнику «Українська література. Стислий огляд» (1927, 1928) [64; 65]. Популярний виклад для підвищених курсів українізації «заради хоч деякого порозуміння з тим, до певної міри загадковим, читачем, що став фактом за останні 2-3 роки» [64, 3], як зазначає А. Шамрай у передмові до підручника (датована 15 липня 1926 р.), зумовив як методологічні, так і стильові особливості книжки та змусив автора йти «проти своїх принципів». Шамрай об'єднує дві методології — соціологічну (соціально-економічну періодизацію) та аналіз «стилю» (формальний підхід); але, змушений орієнтуватися на масового читача, стильові особливості літературних течій та поетики письменників учений часто формулював загострено-публіцистично. Хочу також зауважити, що не з'ясовано роль цензури в таких підручниках 1920-х років, а вона, імовірно, була значною.

Обґрунтовуючи особливості своєї соціологічної методи, А. Шамрай виступає проти вульгарного соціологізму:

Зводити літературні твори до ілюстрації підручників політграмоти — як це іноді робиться в наш час — це значить зовсім не розуміти специфічності літератури та й взагалі не зовсім уявляти собі природу історичного процесу в цілому. Література не є політекономія, а література. Літературна творчість є особливою здатністю людини відтворити довколишній і ідейний світ в яскравих образах і звуках [64, 6].

¹ Тут «оточення» означає рецептивний контекст побутування твору в читацькому середовищі.

Інтегровано в соціологічний підхід і елементи теорії Г. Вельфліна про «стиль доби, епохи»¹. Імовірно, учений використовував також бібліопсихологічний підхід до вивчення читача (за М. Рубакіним): згадано опитування української публіки, яке показало, що читають сучасних письменників мало². Про те, що А. Шамрай розумів «натяжки» інтеграції соціально-економічної та літературознавчої методологій, свідчить і його епістолярій. У листі до М. Зерова (27 червня 1926 р.), характеризуючи підхід О. Дорошкевича, він скаржиться: «...оте постійне запідозрювання письменника в “соціальних гріхах”, нарешті розтягування його на прокрустовім ліжку “економіки доби”...» [56, арк. 3].

На перше видання підручника з'явилося кілька рецензій та відгуків — М. Марковського, М. Зерова, К. Копержинського, І. Капустянского. На думку М. Марковського (1927), книжка А. Шамрая — це «стислий, ясний корисний підручник для широкого читача» [32, 188]. Рецензія містить низку конкретних порад, зокрема пропозицію розширити розділ про давню літературу. Критик зазначив оригінальність Шамрая в оцінці літературних явищ, проте вважав, що соціологічну періодизацію запозичено у В. Коряка [32, 184]³.

У друкованому варіанті лекцій «Українське письменство ХІХ ст.» (1928) М. Зеров, відгукуючись на нові огляди української літератури, проникливо вказав на поверховість соціологічного підходу в підручниках 1920-х років:

Всі нові історичні огляди українського письменства орієнтуються на соціологічний метод, хоч ніде не йдуть далі зовнішнього застосування літературних фактів до накиданої в загальних рисах схеми соціально-економічного розвитку громадянства. <...> Найновіший із оглядів — харківського історика літератури А. Шамрая. Призначений він для широкого споживача, містить ряд цікавих історично-літературних спостережень та характеристик. На жаль, не можна цілковито покладатися на його фактичну сторону⁴. З рецензій заслуговує уваги рецензія М. Марковського... [20, 6—7].

¹ «...в кожному добу ми можемо зауважити існування якогось певного стилю, якусь моду на різно означені жанри. Зміна їх в історичному поступуванні, специфічні обставини, серед яких відбувається боротьба старих та нових літературних шкіл, — і становить окремий ряд в загально-історичному процесі, що, обумовлюючись в своєму розвитку причинами і нашою порядку, проте розвивається за своїми власними законами» [65, 6—7].

² Імовірно, Шамрай користувався якимось опитуванням українського читача (своїм або чужим): «Питання “читабельности” наших молодих авторів, анкетна статистика, проведена спеціально для цієї мети, виявила трагічний стан сучасного молодого письменника — письменника без читача» [65, 198].

³ Щодо ідеї запозичення періодизації у В. Коряка маємо опосередковану відповідь критика в статті «Хвильовистий соціологічний еквівалент (Лист темної людини)» (1927). Порівнюючи методології А. Шамрая та М. Зерова, він жодного слова не сказав про якісь запозичення з боку Шамрая, зазначаючи, що дослідник — «коли не чистий формаліст, то принаймні правий “фор.-соц.”» [27, 80].

⁴ У другому виданні підручника, яке вийшло друком у лютому-березні 1928 р. [40, 230], були виправлені фактичні помилки.

Проте в рукописних нотатках М. Зерова до згаданої рецензії можна прочитати не таку позитивну оцінку:

Рецензія Марковського дуже слабенька, про схему розпологу (?) матеріала говориться тільки, що вона майже без змін повторює Корякову.

Потім Марковський спиняється на поодиноких оцінках Шамрая, протиставляючи їм свої, або пропонуючи корективи, нераз невиразні. Інколи рецензент припускається помилки... [17, арк. 3]¹.

Ще один рецензент підручника А. Шамрая Кость Копержинський твердив, що «книжечка мало що нового вносить в літературознавство» [26, XLVII]. На «конспективність» праці та «стилістичну читабельність» [22, 71] підручника, зумовлену орієнтацією на масову аудиторію, вказує й І. Капустянський; також рецензент звертає увагу й на важливість компаративістики для автора книжки. Варто розглянути цю тезу докладніше. У листі до М. Зерова А. Шамрай, характеризуючи праці П. Филиповича, зізнавався, що для нього важливий не вплив, а оточення:

Взагалі не люблю «впливів», визнаю «оточення», так само вважаю за доцільніше вишукувати, *чим* різниться поет від подібних до нього, аніж нейтралізувати його оригінальність всякими проблематичними впливами [56, арк. 6].

Однак у студіях 1920-х років учений неодноразово виходить у сферу компаративістики, простежуючи генезу стилю письменників. Деякі вказані ним у підручнику паралелі дотепер залишаються поза увагою літературознавців. Серед численних порівнянь згадаємо одиничні: традиція історичних хронік Шекспіра в історичних драмах українських романтиків [65, 102]; порівняння драм Едмона Ростана і Лесі Українки; у поезії Миколи Вороного А. Шамрай відшукує «бальмонтівські настрої» та «дух Пушкіна» [65, 113], проте творчість Олеся, на його думку, перебуває поза російським впливом [65, 115]; якщо поезія М. Філянського — «це ремінісценції на теми релігійні» [65, 118], то П. Карманського варто розглядати як «учня італійських романтиків, з їх принциповим песимізмом» [65, 120]. Ще раз варто зазначити, що це лише поодинокі приклади порівнянь, у підручнику їх величезна кількість.

Розглядаючи бурхливий розвиток української літератури 1920-х, на якому відобразились різновекторні культурні орієнтири, порушує Шамрай і питання літературної дискусії та низького рівня творів, «заштампованості» текстів (можливо, таку концепцію «штампів» у літературному процесі варто порівнювати з теорією «автоматизації прийому» В. Шкловського) та феномену масової літератури, письменника-аматора, який узявся за перо (за О. Білецьким):

¹ У нотатках М. Зерова «Аг. Шамрай» є також виписки із самого підручника (наводжу вибірково): «Таким основним двигуном історії розвитку певних громад є чинники *соціально-економічні*. <...> Напор на специфіці літературного процесу. Свої *власні* закони літературного ряду. (стор. 7)» [17, арк. 4]. Позитивну оцінку колеги як науковця містить також відгук М. Зерова 1929 р. [див.: 18].

Масовий письменник, напівжурналіст, загативши своєю продукцією книжковий ринок, не спромігся, проте, на щось нове й оригінальне, не маючи відповідної літературної підготовки. Штамп, утерті літературні засоби, взяті в поезії Тичини й Сосюри, а в прозі — в Хвильового, зробилися за короткий час остільки набридлими, антихудожніми й нецікавими, що мали деяку рацію побоювання учасників Київського диспуту, що українська література зайшла в тісний кут. Те, що було новим і цікавим у Сосюри й Хвильового, — у численних їхніх епігонів скидалось виразно на халтуру, на графоманію. <...> Виступи Хвильового, поза їхньою аргументацією (з якою можна й не погоджуватися), справили ту історичну роль, що яскраво показали на небезпечність шаблону й літературної неоригінальності [65, 155]¹.

Як видно з наведених у статті матеріалів, А. Шамрай не раз згадував київський диспут про шляхи розвитку сучасної української літератури, що відбувся 24 травня 1925 р. у великій залі Всенародної бібліотеки ВУАН (бульв. Шевченка, 14)².

Підручник А. Шамрая не залишився ані просто навчальним посібником, ані академічним твором, він став фактом літературного життя. Цьому сприяли цікаві та оригінальні оцінки сучасного літературного процесу. Про книжку писали «Нова генерація» [13], «Валіте» [39], «Життя й революція» [43], «Плуг» [68], «Гарт» [27]. Підручник розлетівся на цитати, про що свідчать численні згадки в критичних статтях. Окрім названих вище рецензій, варто зазначити статтю «Спіралі та петлі» Івана Сенченка, де автор в оцінці твор-

¹ У контексті літературної дискусії А. Шамрай також розглядав тему якісної теоретичної підготовки студентів-філологів. Зокрема, у статті «Дещо про поезику й методологію літератури в програмах факпрофосу ІНО» (1927) обговорюється проблема семінарів підвищеного типу. Згадуючи виступи М. Хвильового та київський диспут 1925 р., який зацікавлював «всіх тих, хто хоч зрідка перегортов сторінки українських часописів» [50, 79], учений зазначав: «Література в наші дні не є просто приємною насолодою, що рівняється до "сладкого лимонаду", а тим свіжим вітром (образ нашого поета), що будить громаду до нових змагань» [50, 79], цим зумовлена необхідність уводити в ІНО курси «теорії та методології літератури» [50, 79]. Якщо образ «свіжого вітру» — імовірна алюзія на збірку П. Тичини «Вітер з України» (1924), то ситуація зі «сладким лимонадом» складніша. Спокусливо пов'язати його з текстом М. Йогансена «Як будується оповідання. Аналіз прозових зразків» (главка «Поезія і лимонад»; 1928), проте стаття Шамрая з'явилася на рік раніше, 1927 р. Помилкове цитування Г. Державіна («сладкий», а не «вкусный лимонад») можна пояснити відсилкою на трактат В. Брюсова «Ключи тайн» (1903) [9, 4]. Отже, інтерпретаційна рамка для «сладкого лимонаду» А. Шамрая така: мистецтво — це розвага («лимонад») чи корисне явище суспільного життя? З найближчого за хронологією контексту про мистецтво як лимонад згадано статтю В. Поліщука «Як дивитися на мистецтво» («Гроно», 1920) [37, 227—228]; у ХІХ ст. важлива стаття В. Белінського «Речь о критике» (1842).

² Важко сказати, чи був А. Шамрай, у той час викладач ХІНО, на диспуті, проте деякі збіги між тезами його статей та неокласиків очевидні. Ідеться про те, що стилістичні засоби ритмічної прози М. Хвильового стали в його епігонів штампами (М. Зеров) [69, 27]; про вивчення сучасного читача (П. Фіаліпович [69, 51]); а ідея про суспільну вагу мистецтва перегукується з думками М. Могилянського, який в аргументації спирається на статтю А. Луначарського «Об искусстве и революции» (1906) [31], дослівно її цитуючи: «Нет, искусство полезно, полезно потому же, почему полезны и другие полезные вещи: оно удовлетворяет запросам человека, оно смягчает его жажду, оно несет с собою наслаждение. Какой еще полезности вам нужно?» [69, 46].

чості В. Поліщука спирається й на Шамрая [39, 213]. П. Филипович, характеризуючи ніцшеанство О. Кобилянської, також згадає підручник ученого [43, 105]. А ось О. Шиманський у «Плузі», навпаки, не погоджується з характеристикою творчості В. Сосюри, яка, на думку А. Шамрая, являє «епічну щирість, щось від колишніх козацьких кобзарів» [68, 57]¹.

Запропонована в підручнику періодизація сучасної української літератури (підрозділи «Футуристи й символісти», «Пролетарські поети», «Неокласики», «Післяжовтнева проза») свідчить про пильну увагу вченого саме до неокласиків:

Творчість їхня заслуговує на увагу, поза всім іншим, і через те, що одного з цих поетів — Максима Рильського, не зважаючи на його формальний «консерватизм» (з чим можна і не погоджуватися), визнається... за одного з найвидатніших поетів сучасності [65, 184].

А. Шамрай не просто високо ставить творчість неокласиків, насамперед М. Рильського та М. Зерова, але вважає їхній доробок зразком для наслідування: «...формально закінченість його [Рильського. — О. П.] віршів, так само як і другого поета М. Зерова, талановитого перекладача латинської поезії (“Антологія” 1920, “Камена” 1924), — є за взірць для всіх молодих поетів, саме своєю прекрасною мовою» [65, 186]². Геть протилежно оцінює А. Шамрай футуризм: зазначаючи відкриття цієї літературної течії в минулому («принцип деструкції — руйнування старих форм», нова лексика та символіка тощо), учений, по суті, вважає футуризм середини 1920-х років анахронізмом: «Заглушена новими, свіжішими, а головне — органічнішими талантами, творчість Семенка, проте, зберігає своє значення як початок певного етапу української літератури» [65, 160].

Закономірно, що найяскравішим виступом проти підручника А. Шамрая стала стаття Дм. Голубенка (колективний псевдонім авторів «Нової генерації»). Цей провокаційний жест миттєво перетворився на факт літературного життя. Що ж обурило Дм. Голубенка? На його думку, автор «пише некролог проводиреві українських футуристів» [13, 246].

¹ Ще 1924 р. з'явилась рецензія Шамрая на поему В. Сосюри «Залізниця»; це інший ніж у «Підручнику» текст, збігається лише один приклад як зразок поетичної майстерності автора: «хвиля хвилею невпинно...» («Віра») [48, 4].

² Надалі в «Харківській школі романтиків» А. Шамрай, реконструюючи зародження жанру сонета в українській літературі початку ХІХ ст., знову згадає про М. Зерова: «І тільки тепер сонет доходить своєї довершеності формальної в роботі наших неокласиків, під впливом французьких символістів і парнасців, і серед них автора найдовершеніших формально типів сонету Жозе Ередіа. Яку еволюцію пройшов сонет на українському ґрунті від Шпигоцького до наших днів, свідчать хоча б сонети з Ередіа в книжці М. Зерова “Камена”» [47, 82]. Далі А. Шамрай цитує вірш «Ви, сині льодовиці, гранітні верховини...» («Горам божественним»).

Дуже негативно сприймали спробу вченого вказати на вплив Ігоря Северяніна на М. Семенка. Цікаво, що автори футуристичного журналу захищали не верлібр, а 4- та 6-стоповий ямб [13, 241]. У полеміці Дм. Голубенко використовує різноманітні аргументи (від звинувачення Шамрая в некомпетентності до кон'юнктурності та співпраці з цензурою — Методкомом¹). У чомусь Дм. Голубенко мав рацію: М. Бажана 1927 р. дійсно важко назвати «автором, що пробує тепер свої сили в прозі» [64, 190], але в другому виданні ця прикра помилка була виправлена; про це автори «Нової генерації» або не знали, або не захотіли згадати. Не занурюючись у деталі полеміки, можна погодитися із Шамраєм, що рецензію було написано передусім на захист футуризму [57, 287], однак не зовсім зрозуміло, чому реакція «Нової генерації» була такою запізнілою [57, 285]. Імовірно, пояснити це може поява 1928 р. біобібліографічного двотомника «Десять років української літератури» А. Лейтеса та М. Яшека², у якому творчість М. Семенка проінтерпретовано лише однією цитатою — з підручника А. Шамрая³. Отже, оцінка вченого була не просто його індивідуальною позицією; впливовий інтерпретатор став між футуристом і широкою українською аудиторією. Стаття Дм. Голубенка ще рік залишалась фактом літературного життя, і не лише тому що відбулась публічна епістолярна полеміка Дм. Голубенка з А. Шамраєм [14; 57]. Слова «халтура», «кон'юнктура» прозвучали й перетворилися у вірші Олекси Влизька «Охороняється законом на Потсдамерштрассе» (1929) на риму «Шамрай — шахрай», уособлюючи щось фальшиве; так літературознавець став персонажем українського письменства 20-х. Твір Ол. Влизька присвячений боксерові Прімо Карнера⁴ та поєдинкам за домовленостями:

¹ Державний науково-методичний комітет НКО УСРР — цензурний орган. Усі підручники мали отримати візу цієї установи.

² Цілоком можливо, що у вересні футуристи могли ознайомитися із цим виданням. У серпневому випуску «Червоного шляху» (1928) читаємо: «Видавнична хроніка. Десять років української літератури. Закінчується друком і незабаром вийдуть у світ за планом Інституту Шевченкознавства перші два томи цінної праці М. (sic!) Лейтеса та М. Яшека (1917—1927)...» [11, 178]; у грудневому номері «Плуга» (1928 р.) повідомлялось, що збірники вже вийшли [16, 77].

³ Підручник Шамрая широко цитується в біобібліографічному двотомнику А. Лейтеса, М. Яшека: у літературно-критичній оцінці вченого подано творчість С. Васильченка [30, 48], Я. Качури [30, 206], Петра Панча [30, 360], М. Рильського [30, 409], Михайля (Михайла) Семенка [30, 432], Я. Савченка [30, 420—421], О. Слісаренка [30, 447]. Текст цитується з купюрами (часто випускаються приклади або назви творів), ці пропуски не зазначені, але вони не змінюють тези автора. Трапляються мінімальні стилістичні правки: «російські футуристи» замінено на «руські футуристи» або «в цілому» — на «загалом», «темпу» — на «тепові». Здебільшого цитується текст підручника «Українська література» (1927), проте в статті про С. Васильченка використана окрема стаття Шамрая [63].

⁴ Прімо Карнера (1906—1967) — італійський боксер у суперважкій вазі, у 1928—1929 рр. гастролював Європою, але частина його перемог була за домовленостями.

Публіка
 всюди
 на світі
 однакова, —
 вірить
 і чесним
 і шахраям
 (найкращий приклад
 «сбоїна макова»¹
 або підручник
 Шамрая)... [12, 7].

Однак провідною темою для вченого в 1920-ті роки залишалась українська література XIX ст., насамперед творчість Г. Квітки. Текст випускної тези «До тексту творів Г. Квітки», захищеної 1924 р. на засіданні науково-дослідної кафедри історії України [1], мені невідомий, проте її зміст можна реконструювати із двох статей майже з аналогічними назвами, опублікованими 1924-го й 1926-го року, які дають підстави твердити, що А. Шамрай захищав роботу з текстології². У статті 1924 р. «До тексту Квітчиних творів» він порушує питання варіативності творів письменника та втручання редакторів у публікації Квітки. На його думку, «історія тексту» — це перша ланка в аналізі доробку будь-якого автора: «перевірка письменницьких документів» для встановлення «тексту, вільного від сторонніх наростів, тексту “канонічного” є першим кроком в дослідчій роботі». «В цьому відношенні справа з творами Квітки стоїть дуже зле, установлення оригінальності текстів його творів — проблема надзвичайно складна», — пояснює Шамрай [51, 247]. Також одним із важливих завдань учений уважав пошук раніше невідомих творів письменника: спираючись на власні дослідження, він заявляв, що не надруковано «щось над 50 творів» автора [51, 248]. Проте в статті А. Шамрая йдеться не лише про «очищення» тексту, а й про

¹ Можливо, назва макухи «сбоина макова» — алюзія на поезію Некрасова «Дядюшка Яков»: старий «офеня (коробейник)» дає дівчинці-сироті книжку з малюнками, а не пряники (пересмислення євангельського мотиву: «замість хліба подати камінь») [34, 95—98].

² Я не наважуюся наполягати, що розвідка А. Шамрая — перша спроба текстологічного аналізу творів Г. Квітки (але вона точно була однією з перших), проте не можу погодитися із С. Захаркіним у тому, що «Айзенштоку належить перша в українському літературознавстві спроба текстологічного аналізу автографів... “Щирої любові” (І. Айзеншток. Замітки про Г. Ф. Квітку // Н[аше] м[инуле]. — 1918. — Ч. 2. — С. 40—44)» [3, 74]. Ця публікація, як показали С. Зубков і Д. Чалий, була вторинною: «Поряд з тим необхідно внести уточнення в питання про другий варіант закінчення повісті “Щира любов”. І. Я. Айзеншток зауважує: “Другий варіант був опублікований значно пізніше автором цієї рецензії... і потім використаний у виданнях творів Квітки...” Тут рецензент припустився прикрої і незрозумілої помилки, бо вперше другий варіант був опублікований все ж у виданні Потебні 1887 р. (наведений після закінчення повісті під заголовком “Другое окончание повести «Щыра любов»”). В цьому легко переконатися, розгорнувши 300-ту стор. II тома видання “Сочинения Григория Федоровича Квитки. Малороссийские повести, рассказанные Грицьком Основьяненком под ред. А. А. Потебни”, Харьков, 1887. Не зрозуміло, чому стільки років (з 1918 р.) І. Я. Айзеншток наполягає на цьому помилковому твердженні» [21, 106].

те, що варіанти твору стають «дорогоцінними матеріалами, показуючи шлях, яким ішла творча думка письменника» [51, 248]¹. Наголошено й на тому, «що вивчати об'єктивно письменника можна лише в динаміці»; цей процесуальний аспект текстології, імовірно, походить у концепції Шамрая з його потєбніанської школи.

Друга розвідка («До тексту творів Гр. Квітки») надрукована 1926 р.², але написана 1924 р. (за підписом до статті). Майже вся присвячена питанню текстології, а саме тому, як, аналізуючи різні варіанти текстів, перейти до виявлення особливостей авторської стилістики. Спершу Шамрай розмірковує, чим розуміння тексту відрізняється в історії літератури («текст як людський документ, як свідчення певної індивідуальності, яку треба зрозуміти» [52, 209]) та історії («розглядаючи старі пам'ятки... доводиться в'яснювати зміст її [пам'ятки. — О. П.] як зафіксований факт із тої чи іншої царини життя певної доби» [52, 209]). Така диференціація дає йому змогу зробити висновок про те, що

в літературному документі кожне закреслення чи поправка, навіть помилки є важливими фактами, що з'являються іноді ключем до розкриття процесу художньої творчості, до цікавої еволюції в стилі, тоді як істориків найважливіше з'ясувати темні місця пам'ятки, вживши низку спеціальних прийомів, щоб розшифрувати їх [52, 209].

Шамрай, спираючись на книжку Модеста Гофмана «Пушкин: Первая глава науки о Пушкине» (Пг., 1922), закликає інтегрувати специфічну текстологічну методологію, зокрема виявлення «канонічного тексту», з вивченням біографії («індивідуальності письменника») та історико-культурного оточення автора. Залишаю без розгляду питання про те, як саме визначав «канонічний текст» А. Шамрай, указуючи, що це «при кожному індивідуальному випадкові — річ дуже складна» [52, 210]. У цих пошуках натомість можемо виявити методологічні орієнтири вченого, тобто як вивчення варіантів твору дає змогу перейти до розуміння стилю:

Слідкуючи на цих матеріалах, як змінювався твір, дослідник ніби входить у лабораторію письменника, відкриваючи іноді надзвичайно цікаві й повчаючі факти щодо індивідуальності письменника й щодо особливостей його поетичної «манери» [52, 211].

У цій статті автор, крім теоретичних питань, концентрується на двох темах: по-перше, подає «критичний розгляд» правок, варіантів кількох текстів; по-друге, розмірковує над редагуванням повістей Г. Квітки П. Кулішем [52, 211] як «інтересним прикладом редакторської сваво-

¹ «Другим, не менш важливим моментом в досліді над текстами є установлення часу їх написання» [51, 248].

² На рік раніше з'явилась стаття А. Шамрая «Два невідомі твори Г. Квітки-Основ'яненка» (Україна. 1925. Кн. 5), у якій опубліковано уривки незакінчених творів письменника.

лі» [52, 228]. Шамрай доводить, що Куліш, наприклад, «викреслював... ті місця текстів, що компромітували, на його думку, ідеальну вдачу української дівчини, рівночасно з тим старанно опускаючи всі жанрові малюнки більш-менш “вільного характеру”» [52, 228]. Але дослідник оцінює Кулішеву публікацію як таку, що «має історико-літературне значення, писаний документ із історії читача творів Квітки» [52, 228]. Знову залучаючи концепцію О. Білецького про читача, А. Шамрай розглядає редакторську практику П. Куліша як приклад «читателя, берущогося за перо», як посередника між автором і публікою, *magister dixit*, що «самовільно» поводить ся із творами письменника, намагаючись змінити оригінал, щоб донести читачеві свою інтерпретацію «із претензією “вияснити” значіння певного письменника» [52, 228]. Ці статті справді можна розглядати як перший розділ до вивчення Квітки, адже тут (на рівні текстологічного аналізу) порушено проблеми, які потім Шамрай неодноразово обговорюватиме: стильова відмінність текстів Квітки російською і українською мовами, образ жінки, який вплинув на українську літературу ХІХ ст., проблеми реалізму та сентименталізму, проблема «ритмічності» прози тощо.

Подальше вивчення доробку Квітки пов'язане з підготовкою двотомника Вибраних творів письменника у видавництві «Книгоспілка». Історію цієї співпраці може пояснити лист ученого до М. Зерова від 27 червня 1926 р.: «Що ж до Вашої ласкавої пропозиції — дуже дякую, з охотою працюватиму. Я міг би взяти на себе твори Квітки і Стороженка¹ (коли передбачається його видавати)» [56, арк. 8 зв.]. Імовірно, на пропозицію адресата А. Шамрай готував тексти Квітки до публікації з літа 1926 р. по кінець 1927 р. (про це свідчать примітки до видання). Як відомо, 1928 р. святкували 150 років від дня народження письменника; можливо, «Книгоспілка» планувала випуск цього видання як ювілейного, у будь-якому разі для самого вченого двотомник став підсумком багаторічної роботи. Вступна стаття «Шляхи Квітчиної творчості» [67] містила низку важливих спостережень щодо стильових особливостей як українських повістей Квітки, так і розвитку української прози ХІХ ст. загалом. А. Шамрай докладно аналізував сентиментальну традицію та реалістичну манеру в доробку автора, формування жанру «психологічної повісті» у творчості письменника та важливість жіночої теми для подальшої української літератури (генеза «жіночої душі» в українській літературі 1860-х років). Специфіку розповідної манери

---

¹ Це перше видання О. Стороженка, яке підготував А. Шамрай. Маємо цензурний звіт про заборону передмови та вимогу її змінити: «О. Стороженко, передмова Шамрая. “Вибрані твори”. “Книгоспілка”. 10. 5000. Запропоновано доповнити передмову критичною аналізою освітлення історичних подій в оповіданнях Стороженка» [45, арк. 2]. Про це також тут: [28, 284]. Важко сказати, як саме було змінено текст передмови.

вчений характеризував як таку, що перебуває під впливом усної оповіді: «...виразний стилізаторський ухил повістей Квітки має в собі приховану “установку” на певний художній образ “оповідача”, за яким ховається автор» [67, XLIV]. У статті реконструйовано «питомі риси... “казового” темпераменту» [67, L] Квітки, до того ж подекуди монологи героїв «втрачають навіть риси розповідного стилю, наближаючись до чистої лірики, прибираючи то форми голосіння, то пісенного ладу» [67, LIV]. І ось ці тези А. Шамрая щодо «виразної ритмічності» мови письменника перегукуються ще з однією темою вченого 1920-х років; ідеться про феномен ритмічної прози модерністів, зокрема М. Коцюбинського: «Тільки вже в творчості покоління модерністів початку ХХ століття поволі зникають риси етнографізму, та й то далеко не у всіх. Але ті ж модерністи знову повертають від описового стилю до поетичної ритмічної прози, ставлячи собі інші завдання, ніж покоління попередників» [67, LXII].

Деякі із цих тез надалі обговорюватиме М. Зеров у статті «Квітка й пізніша українська проза (з нагоди 150-х роковин народження)» [19, 105—113]¹, часто з посиланням на статтю А. Шамрая. Згадано про вченого й у лекціях «Українське письменство ХІХ ст.» (1927—1928) у зв'язку з аналізом жанрових особливостей повістей Квітки [20, 54—56] та щодо вивчення творчості О. Стороженка: «Найкращу характеристику Стороженка як художника слова з боку його техніки письменницької дав Агапій Шамрай у вступній статті до Стороженкових творів у виданні “Книгоспілка”...» [20, 224]. Згадки про видання українських творів Г. Квітки за редакцією Шамрая трапляються в багатьох статтях 1928 р. [4; 10; 23; 42; 44]. Отже, як і підручник «Українська література», ця розвідка вченого була широко знаною та активно цитувалася.

На книгоспілчанське видання Г. Квітки відомі дві рецензії — В. Тарнавського та І. Айзенштока. У журналі «Життя й революція» В. Тарнавський зазначав, що, попри орієнтацію видання «на широкого споживача», редактор, «подаючи вибір найпопулярніших та найкращих творів нашого класика, все ж намагався зберегти науковиглядність, і це є великий плюс видання» [42, 160]. Також указано на вдалий відбір текстів, сумлінну текстологічну роботу вченого [42, 160]. Окремо високо поцінував рецензент передмову до книжки: «...стаття цікава своєю жанровою і стилістичною аналізою і щодо цього становить перший етап в історії вивчення Квітки як письменника» [42, 161] — підсумував В. Тарнавський.

¹ Імовірно, це розширена доповідь, прочитана на ювілейному засіданні ВУАН 13 листопада 1928 р.: «ВУАН. У вівторок, 13-го, в прим. ВУАН (зали ім. Антоновича), о 6 год., відбудеться прилюдне засідання, присвячене Квітці-Основ'яненкові. Порядок денний: М. К. Зеров — “Квітчина традиція в українській прозі”. В. Тарнавський — “Квітка в оцінках сучасників”. Входити всім вільно» [33, 4].

Проте першим на книгоспілчанського Квітку відреагував І. Айзеншток. У часописі «Критика» він окремо наголошував на високому рівні редакторської роботи Шамрая:

...редактор, цілком незалежно від попередніх видавців, наново перевірів тексти за першими виданнями, а подекуди й за рукописами. Результати своїх текстологічних досліджень він подав у просторих примітках, де, крім звичайних бібліографічних даних, подано й головні варіанти [4, 145].

Отже, «появу “Вибраних творів” Квітчиних у серії “Літературна бібліотека” треба визнати за слушну, надто коли взяти на увагу ювілей Квітчин цього року (150-річчя з дня народження)» [4, 143], — зазначав І. Айзеншток, імовірно натякаючи на те, що в цей самий час уже два томи (т. 3, 1) майбутнього багатотомника Квітки в ДВУ за його редакцією отримали дозвіл Головліту та рекомендацію Інституту Тараса Шевченка (ІТШ). Це видання за редакцією І. Айзенштока активно рекламувалося на ювілейні дні, зокрема на вечорі в Будинку літератури ім. В. Блакитного¹. Через 30 років, уже в статті 1958 р., вчений згадував:

Нарешті, в 1928—1934 рр. були видані Державним видавництвом України шість томів з дванадцяти (тт. I—III, V, VII, IX) повного зібрання творів Квітки, що готувалось автором цих рядків. Видання було задумане як наукове і повне, в нього мали увійти листи письменника і навіть присвячена йому літературознавчо-біографічна монографія². Твори, тексти яких звірялися за рукописними та друкowanими джерелами, повинні були супроводжуватися широкими коментарями, зводом варіантів тощо. На жаль, з вини видавництва і через недостатню настійливість упорядника видані томи побачили світ в урізаному вигляді, — або без приміток, або без варіантів; декілька томів, своєчасно підготовлених, і зовсім не вийшли [5, 70—71].

Варто проаналізувати, якими були ці шість томів. Третій том видання Г. Квітки, де надруковано роман «Пан Халявський», вийшов першим; там наявна вступна стаття, а також примітки та різночитання. Том перший та другий за структурою подібні, у кожній книзі є вступна стаття, але немає приміток. Якщо стаття першого тому раніше ніде

¹ «Ювілейний комітет при Харківській окрнаросвіті разом із Шевченківським Інститутом 9 грудня улаштували в будинку літератури ім. В. Блакитного урочисте засідання, де заслухано доповіді акад. Багалія “Квітка і Харків”, С. Пилипенка “Робота ювілейного комітету”, І. Айзенштока “Квітка і тогочасна література”, Ю. Савченка — “Художні засоби в Квітчиній творчості — розповідь”. <...> Видавництво “Український робітник” випускає спеціальний збірник, присвячений Квітці, розміром на 20 друк. аркушів. В цьому збірнику вміщено буде статті харківських, київських та ленінградських учених і дослідників. Основний напрям збірника — вивчення Квітки в світлі нової науки, супроти народницької трактовки. В збірнику, між іншим, вперше буде видруковане новознайдене оповідання Квітки» [70, 76]. Анонсований збірник друком вийшов [23], але серед авторів, крім Всеволода Срезневського, були тільки українські вчені.

² Докладніше про це: «Видавництво “Пролетарій” видає спеціальну монографію про Квітку-Основ'яненка, укладену Айзенштоком» [41, 256]. Судячи з передмов І. Айзенштока до видання Квітки (ДВУ), монографія так і не була видана або не була дописана.

не друкувалась, то вступний матеріал другого — це, по суті, передрук раніше опублікованих статей автора, на що Айзеншток сам указує [25, 74], тобто оригінальний текст охоплює 5 із 70 сторінок. В обох томах є присутньо однакова заувага: «Щоб не збільшувати далі розмірів цієї книжки, редактор змушений відкласти просторі примітки та текстологічні зауваження до одного з останніх томів цього видання» [24, 519]. Однак, попри нарікання на обсяг, у другому томі подано статтю Ю. Савченка «До проблеми розповіді в творчості Г. Квітки-Основ'яненка»¹. Наступними були томи дев'ятий («Драматичні твори», 1930) та п'ятий (1933) — узагалі без жодного наукового апарату, тобто без статті та приміток; у томі сьомому є статті (подані в кінці видання) та приклади різночитання. Науковий апарат половини «академічного» видання Г. Квітки складається із чотирьох оригінальних статей та однієї статті-компіляції, а також із приміток (лише у двох томах із російськомовними текстами Квітки). Імовірно, читач 1920-х, котрий уже звик отримувати не лише добре коментовані наукові, а і якісні масові видання, мав усі підстави дивуватися з нового «академічного» формату. Ще більше підстав мав для розчарувань А. Шамрай, адже він щойно випустив нове видання Г. Квітки в «Книгоспілці», що містило не лише ґрунтовну статтю, а й вивірені за рукописами тексти — результат багаторічної праці над українськомовними творами письменника.

1929 р. А. Шамрай друкує в «Плузі» рецензію на перший том Г. Квітки (за редакцією І. Айзенштока) у стилі «j'accuse». З одного боку, можна прочитати її як образу на те, що впорядник не згадав про книгоспілчанське видання Квітки, з другого, — як звинувачення в плагиаті редакторської роботи². А. Шамрай, по-перше, називає вступну статтю до першого тому «компіляцією, поширеною надмірними цитатами» [49, 70]; по-друге, зазначає:

В докладному переліку Квітчиних видань якось несподівано випало найновіше видання, що вийшло у світ рівно рік тому назад. Я кажу про «Книгоспілчанське» видання «Вибраних творів» Квітки в 2-х томах. Тим дивніша ця атрофія пам'яті у нашого редактора, що одна з двох докладних рецензій на це

¹ У грудні 1928 р. була виголошена як доповідь у Будинку ім. В. Блакитного [70, 76].

² Для А. Шамрая тема плагиату важлива. З його листів до А. М. Ніженець: «Ви [А. М. Ніженець. — О. П.] спеціаліст з української літератури, і мені не треба доводити, що всі його [І. І. Стебуна. — О. П.] “труды” — найодвергіша компіляція з праць авторів, про яких у нас не прийнято згадувати, тільки з домішкою власної реторики на “загальні теми”. Я міг би Вам назвати авторів, наголовки їх праць, сторінки, які “творчо” використані ним в роботах про Котляревського, Мирного, Коцюбинського, і т. д. <...> Та мало цього. З незвичайною енергією, користаючись підтримкою “своїх людей”, він спромігся витіснити з укр. літературознавства всіх більш-менш солідних дослідників» (лист не датовано; після 28 серпня 1949 р.?) [55, арк. 8 зв. — 9]. «Коли я послав до Москви свою дисертацію про Гофмана, то зовсім не зважав на те, що на ньому заробили кандидатського ступеня аж троє і в тій же Москві. <...> Я знаю тільки тому, бо була надрукована» [14 березня 1945 р.] [54, арк. 1 зв.].

видання належить самому редактору повної збірки творів... До того ж у передмові до 2-го тому, що вийшов услід за першим, І. Айзеншток щедро цитує вступну статтю до книгоспілчанського видання [49, 70]¹.

І найголовніша теза вченого стосується редакторської роботи Айзенштока, якої Шамрай... не бачить:

І коли ми звернемось до самих текстів нового видання, то якихсь одмін від видання, напр., книгоспілчанського не знайдемо. Може, щось нове вніс в окремих деталях, дрібницях? Але як про це дізнатися, коли примітки до першого тому перенесено до одного з останніх. Кому вони будуть там потрібні? [49, 71].

Мені не відомі всі обставини підготовки видання, проте цей епізод — звинувачення на межі викриття плагіату — виринув у публічну сферу. Не беруся тут порівнювати тексти Квітки в редакціях Шамрая та Айзенштока, це завдання окремої текстологічної розвідки; однак цей факт наукового життя 1920-х років пояснює подальше загострення стосунків двох учених. На мою думку, Шамрай мав право хоча б отримати відповідь на свої сумніви й запитання та дізнатися, які принципи редагування тексту були покладені в основу видання Айзенштока, навіть якщо вони були близькими до його власних. Але, за моїми даними, відповіді він не отримав. Наступним етапом різкої полеміки двох учених треба вважати дві рецензії Айзенштока на тритомник «Харківська школа романтиків» (Червоний шлях. 1931. № 1/2; Літературний архів. 1931. Кн. 1/2), а також рецензію Шамрая на видання Котляревського за редакцією Айзенштока (1931) [53]². Головні звинувачення з обох боків — публікаторська неспроможність, редакторська непильність, погано укладені примітки, а також ідеологічні закиди у відсутності соціологічного методу, формалізми. Хто із цих двох учених мав рацію, можуть показати подальші студії.

Відповідаючи на закономірне запитання, чи була в Айзенштока нагода ознайомитися з виданням за редакцією Шамрая, опустимо той факт, що він іще 1926 р. знав про це³. За журнальною хронікою, книгоспілчанський наклад вийшов друком у лютому-березні 1928 р.⁴ Якщо спробува-

¹ Треба зазначити, що в першому томі Айзеншток полемізує з іншими розвідками Шамрая про Квітку.

² С. Захаркін характеризує цей конфлікт так: «Айзеншток надрукував виразно упереджені, негативні рецензії на збірник “Харківська школа романтиків”... що призвело до різкого погіршення їхніх стосунків» [3, 146]. З тим, що рецензії були «виразно упереджені», варто погодитися, але проаналізовані в цій статті факти свідчать, що конфлікт загострився не 1931 р., а ще в 1928—1929 рр. у зв'язку з виданням творів Г. Квітки.

³ У листі І. Айзенштока до М. Зерова від 26 вересня 1926 р.: «Від Шамрая чув я, що Ви редагуєте “Літературну бібліотеку” Книгоспілки» [3, 39]. Айзеншток почав вести перемовини із Зеровим щодо участі в проєктах «Книгоспілки» вже після того, як Шамрай та Зеров обговорили питання підготовки видань Квітки та Стороженка (27 червня 1926 р.).

⁴ «Серед книжкових новин. Вийшли протягом лютого-березня 1928 р. <...> Красне письменство. Г. Квітка-Оснoв'яненко. Вибрані твори. Редакція і вступна стаття А. Шамрая (т. 1). Книгоспілка» [40, 229].

ти реконструювати історію публікації томів Квітки в ДВУ, то складається така картина: перший том отримав дозвіл Головліту 9 квітня 1928-го, а другий том — лише 18 вересня 1928 р., проте на звороті титулки обох книжок указано постанови ІТШ від 14 червня 1928 р. Тобто, по-перше, в Айзенштока ще до початку квітня був час ознайомитися із двотомником. По-друге, виникає питання: чи не варто й дату подачі до друку другого тому (де є посилання на книгоспілчанське видання А. Шамрая) вираховувати від червневої постанови ІТШ¹, адже, імовірно, вона була дана на вже готовий текст. Тоді питання, чому Айзеншток не згадав про попередника в першому томі і чим його редакторський підхід відрізняється від запропонованого колегою, залишається актуальним.

Наостанок хочу навести одну з найважливіших характеристик науковця, яку дав М. Зеров 12 квітня 1929 р.:

Агапій Пилипович Шамрай є, безперечно, найобдарованіший із дослідників нової української літератури, що виступили з своїми працями по 1920 р. Найвидатнішою рисою його наукової роботи треба вважати певну зрівноваженість методологічного інтересу, начитаности в текстах та спостережливості в жанровій і стилістичній характеристиці текстів [18, 34].

1920-ті роки — найяскравіший період зі всієї 30-річної наукової діяльності А. Шамрая. Учений працює як у сфері теорії літератури (проблеми формального та соціологічного методів; питання читача та рецепції літературних творів; формування концепції «літературної школи»; осмислення категорії «штампів» у літературі), так і в галузі порівняльного літературознавства (поняття «вплив» та «оточення»). Але найвагоміший науковий доробок Шамрая 1920-х — це публікаторська праця з підготовки до друку спадщини Г. Квітки, О. Стороженка, Я. Щоголева, а також віднайдення та вивчення маловідомих творів української літератури 30—40-х років ХІХ ст. (харківська школа романтиків)².

ЛІТЕРАТУРА

1. А. Ш. Літературна секція катедри історії української культури за 1924-25 рік // Культура і побут. 1925 (23 квіт.). № 16. С. 1.
2. А. Ш. Секція літературно-етнографічна катедри історії України // Червоний шлях. 1924. № 1/2. С. 219—220.
3. *Айзеншток І.* Автобіографія. Вибрані листи (1910-і — 1920-і роки) / Упор., підгот. текстів та коментарі С. Захаркіна. Київ: Критика, 2003. 216 с.

¹ Цікаво, що постанова ІТШ на другий том змінює своє формулювання (при тій самій даті): тепер уже в ній фігурує не «вчений секретар І. Айзеншток», а «заст. директора Інституту С. Пилипенко». Дизайн третього тому відрізняється від наступних номерів та першого й другого томів, які всі вийшли пізніше.

² Висловляю вдячність усім, хто допомагав мені порадами та консультаціями: Я. Цимбал, Н. Котенко, Г. Бабак, Г. Карпінчук, Б. Цимбалу, а також співробітникам відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, ЦДАМЛМ України, бібліотеки й архіву НаУКМА, відділу газетних фондів НБУ ім. В. Вернадського.

4. *Айзеншток І.* [Рец. на:] Г. Квітка-Оснoв'яненко. Вибрані твори / Редакція і вступна стаття А. Шамрая, т. І. Книгоспілка («Літературна бібліотека»), 1928. LXII+256 стор. // Критика. 1928. № 6 (липень). С. 143—145.
5. *Айзеншток І.* На шляху до наукового видання творів Г. Ф. Квітки // Радянське літературознавство. 1958. № 6. С. 70—79.
6. *Бабак Г.* Рецепція русского формалізма в української культурі в міжвоєнний період (1921—1939) / Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav východoevropských studií / Filologie-Slovanské literatury. Praha, 2020. 282 с.
7. *Білецький О. І.* Об одной из очередных задач историко-литературной науки (изучение истории читателя) // *Білецький О. І.* Зібрання праць: У 5 т. Т. 3: Українська радянська література. Теорія літератури. Київ: Наукова думка, 1966. С. 255—273.
8. *Богдашина О. М.* Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. академіка Д. І. Багалія (1921—1934 рр.). Харків, 1994. 195 с.
9. *Брюсов В.* Ключи тайн // *Весы*. 1904. № 1. С. 3—21.
10. *В. М. Г. Ф. Квітка-Оснoв'яненко* (до 85-ти річчя з дня його смерті) // *Всесвіт*. 1928. № 36 (2 верес.). С. 8—10.
11. Видавнича хроніка // *Червоний шлях*. 1928. № 8. С. 178—181.
12. *Влизько О.* Охороняється законом на Потсдамерштрассе // *Всесвіт*. 1929. № 27 (14 лип.). С. 7.
13. *Голубенко Дм.* Історик літератури Шамрай // *Нова генерація*. 1928. № 10. С. 238—249.
14. *Голубенко Дм.* [Лист-відповідь А. Шамраю з приводу полеміки в «Новій генерації»] // *Червоний шлях*. 1929. № 1. С. 291—292.
15. *Горбач О.* Шамраєва «Українська література» (1928) // *Шамрай А.* Українська література. Стислий огляд. Харків, 1928; *Кравців Б.* Українське літературознавство 1917—1937 / З післясловом Олекси Горбача. Мюнхен: Український вільний університет, 1989. (Українське літературознавство. Вип. 3). С. 229—233.
16. Десять років української літератури // *Плуг*. 1928. № 12. С. 77.
17. *Зеров М.* [виписки: «Аг. Шамрай»] // Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 115. 4 арк.
18. [Зеров М.]. Відгук про А. П. Шамрая як дослідника української літератури Миколи Зерова (з сімейного архіву М. А. Шамрай) // А. П. Шамрай. Матеріали наук. конф., присвяченої 100-річчю від часу народження видатного вченого-літературознавця і педагога / Упор. П. П. Охріменко; Сумський державний педагогічний університет. Суми, 1996. С. 34.
19. *Зеров М.* Квітка й пізніша українська проза (з нагоди 150-х роковин народження) // *Життя й революція*. 1928. № 12. С. 105—113.
20. *Зеров М. К.* Українське письменство ХІХ ст. // *Зеров М. К.* Твори: У 2 т. Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці / Упоряд. Г. П. Кочура, Д. В. Павличка. Київ: Дніпро, 1990. С. 4—245.
21. *Зубков С., Чалий Д.* Текстологічні принципи видання творів Г. Ф. Квітки // Радянське літературознавство. 1959. № 1. С. 101—107.
22. *Капустянський Ів.* [Рец. на:] А. Шамрай. Українська література. Стислий огляд. Державний науков.-метод. комітет НКО УСРР по секції політосвіти дозволив до вжитку, як допоміжну книжку, для ВРШ та на курсах українознавства. Укрлікнеп при УПО НКО УСРР. Бібліотека українознавства. Кооп. вид. «Рух», Х., 1927, т. 5000, 212 стор. Ц. 1 крб. 45 коп. // *Плужанин*. 1927. № 7 (11). Липень. С. 70—71.
23. Квітка-Оснoв'яненко: збірник на 150-річчя народження 1778—1928 / Інститут Тараса Шевченка. Харків: Український робітник, [1929]. 239 с.
24. *Квітка-Оснoв'яненко Гр.* Твори / Ред., вступ. статті і прим. І. Айзенштока. Т. І: Українські повісті. [Харків], 1929. 517 с.
25. *Квітка-Оснoв'яненко Гр.* Твори / Ред., вступ. статті і прим. І. Айзенштока. Т. ІІ: Українські повісті. [Харків], 1929. 418 с.

26. *Копержинський К.* Українське наукове літературознавство за останні 10 років // Студії з історії України Науково-дослідчої кафедри історії України в Києві. Т. 2. ДВУ, 1929. С. XXI—LII.
27. *Коряк В.* Хвилювистий соціологічний еквівалент (Лист темної людини) // Гарт. 1927. № 1 (квітень-травень). С. 74—103.
28. *Костик Є.* Діяльність кооперативно-приватних видавництв в умовах радянської цензури 1920-х рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2004. Вип. 11. С. 274—292.
29. *Кравців Б.* Розгром українського літературознавства 1917—1937 рр. // *Шамрай А.* Українська література. Стислий огляд. Харків, 1928; *Кравців Б.* Українське літературознавство 1917—1937 / З післясловом Олекси Горбача. Мюнхен: Український вільний університет, 1989. (Українське літературознавство. Вип. 3). С. 217—308.
30. *Лейтес А., Яших М.* Десять років української літератури (1917—1927). Т. 1. Біо-бібліографія / За заг. ред. С. Пилюпенка; Ін-т Тараса Шевченка. [Б. м.]: ДВУ, 1928. 673 с.
31. *Луначарський А.* Об искусстве и революции. URL: <https://ruslit.traumlibrary.net/book/lunacharskiy-ss08-07/lunacharskiy-ss08-07.html#s002005>
32. *Марковський М.* [Рец. на:] А. Шамрай. Українська література. Стислий огляд. Укрлікнеп при ІНО НКО УСРР. Бібліотека українознавства. Державне видавництво України. Державний наук.-метод. комітет НКО УСРР по секції політосвіти дозволив до вжитку, як допоміжну книжку, для ВРШ та на курсах українознавства. 1927 р. (3-194). Додатки: до розвою літературно-критичної думки на Україні (195-204) і Словничок історико-літературної термінології (205-209). Ціна 1 карб. 45 коп. // Україна. 1927. № 4. С. 184—188.
33. Наукові засідання ВУАН // Пролетарська правда. 1928. 13 листопада. № 263 (2175). С. 4.
34. *Некрасов Н. А.* Полное собрание сочинений: В 15 т. Т. 3. Стихотворения. 1866—1877 гг. Ленинград: Наука — Ленинградское отделение, 1982. 512 с.
35. *О. В.* Науково-дослідча кафедра історії України // Червоний шлях. 1923. № 8. С. 270—273.
36. *Пашко О.* «На шляхах до утворення науки про літературу»: нереалізований видавничий проєкт 1920-х років // Наукові записки НаУКМА. Літературознавство. 2019. Вип. 2. С. 72—91.
37. *Поліщук В.* Вибрані твори / Упор. О. Омельчук. Київ: Смолоскип, 2014. 680 с.
38. Самі про себе: автобіографії українських митців 1920-х років / Упор. Р. Мовчан. Київ: Кліо, 2015. 640 с.
39. *Сенченко І.* Спірالی і петлі // Вапліте. 1927. № 4. С. 202—222.
40. Серед книжних новин // Червоний шлях. 1928. № 4. С. 229—231.
41. 150 років з дня народження Квітки-Основ'яненка // Червоний шлях. 1928. № 11. С. 256.
42. *Тарнавський В.* [Рец. на:] Г. Квітка-Основ'яненко. Вибрані твори. Том 1. Редакція і вступна стаття А. Шамрая. «Літературна бібліотека» «Книгоспілки». Київ — Харків, 1928 р. ст. XII+226+XVI. Ц. 1 карб. 50 коп. Тир. 4000; Г. Квітка-Основ'яненко. Вибрані твори. Том II. 1928 р. см. 200+XX. Ц. 90 коп. Тир. 4000 // Життя й революція. 1928. № 8. С. 160—162.
43. *Филипович П. О.* Кобилянська в літературному оточенні // Життя й революція. 1928. № 2. С. 105—120.
44. *Фінкель О.* Майстерність «Конотопської відьми» (До 150-літнього ювілею Гр. Квітки) // Плуґ. 1928. № 11. С. 50—62.
45. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 166. Оп. 7. Спр. 691 (Вилучення літературних творів, критичних статей, які зроблені Київським Окрлітвидавом; січень-березень, 1927). 214 арк.

46. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 8528 (Шамрай А. Ф. [справа, 1923 (?)]), 6 арк.
47. *Шамрай А.* Адам Міцкевич і Оп. Шпигоцький // Харківська школа романтиків. У 3 т. Т. 1 / Вступні статті, редакція і примітки А. Шамрая. Харків: ДВУ, 1930. С. 75—83.
48. *Шамрай А.* [Рец. на:] Володимир Сосюра. «Залізниця». (епопея) — стр. 47. Видавництво «Червоний шлях». 1924. Тир. 3000 пр. // Література. Наука. Мистецтво. 1924. № 20 (25 трав.). С. 4.
49. *Шамрай А.* [Рец. на:] Гр. Квітка-Основ'яненко. Твори. Т. 1. ДВУ, 1929. Редакція, вступні статті і примітки І. Айзенштока // Плуг. 1929. № 10. С. 69—71.
50. *Шамрай А. П.* Дещо про поетику й методологію літератури в програмах факпрофосу ІНО // Записки Харківського Інституту народної освіти. Харків, 1927. Т. II. С. 79—81.
51. *Шамрай А.* До тексту Квітчиних творів // Червоний шлях. 1924. № 3. С. 247—254.
52. *Шамрай А.* До тексту творів Гр. Квітки // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури. 1926. Ч. 2/3. С. 209—229.
53. *Шамрай А.* [Рец. на:] І. Котляревський. Енеїда. Передмова І. Айзенштока. ДВОУ. «ЛІМ» 1931, стор. XXXV. 298 // Критика. 1931. № 4 (39). С. 121—125.
54. *Шамрай А.* Лист А. М. Ніженець [14.03.1945] // Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України. Ф. 150. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1—3.
55. *Шамрай А.* Лист А. М. Ніженець [після 28 серпня 1949?] // Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України. Ф. 150. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 7—9 зв.
56. *Шамрай А.* Лист до М. Зерова від 27 червня 1926 р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. Ф. 35. Спр. 665. 9 арк.
57. *Шамрай А.* [Лист із приводу полеміки з Д. Голубенком у «Новій генерації», № 10, 1928 р.] // Червоний шлях. 1929. № 1. С. 285—290.
58. *Шамрай А.* Листи до О. І. Білецького. 25 квітня 1943 — 4 лютого 1952 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 162. Од. зб. 3578. 9 арк.
59. *Шамрай А.* О. Потебня і методологія історії літератури // Науковий збірник Харківської науково-дослідчої катедри історії української культури. Харків, 1924. Ч. 1. С. 49—68.
60. *Шамрай А.* Олекса Стороженко (Критико-біографічний нарис) // *Стороженко О.* Вибрані твори / Ред і вступ. стаття А. Шамрая. [Харків]: Книгоспілка, [1927]. С. V—XLIV.
61. *Шамрай А. П.* Степан Васильченко і російська література // *Шамрай А. П.* Вибрані статті і дослідження. Київ: Художня література, 1963. С. 193—217.
62. *Шамрай А.* Творчість Коцюбинського в літературному оточенні // Критика. 1928. № 4. С. 57—81.
63. *Шамрай А.* Творчість С. Васильченка // Червоний шлях. 1926. № 4. С. 178—203.
64. *Шамрай А.* Українська література. Стислий огляд / Укрлікнеп при УПО НКО УСРР. Бібліотека українознавства. Харків: Рух, 1927. 212 с.
65. *Шамрай А.* Українська література. Стислий огляд / Укрлікнеп при УПО НКО УСРР. Бібліотека українознавства. Вид. 2-ге, випр. Харків: Рух, 1928. 220 с.
66. *Шамрай А.* «Формальний» метод у літературі // Червоний шлях. 1926. № 7/8. С. 233—266.
67. *Шамрай А.* Шляхи Квітчиної творчості // *Квітка-Основ'яненко Г.* Вибрані твори: У 2 т. / Редакція і вступна стаття А. Шамрая. Т. 1. [Київ]: Книгоспілка, 1928. С. V—LXII.
68. *Шимановський О.* Червона армія в українській літературі // Плуг. 1928. № 2. С. 54—63.
69. Шляхи розвитку сучасної літератури. Диспут 24 травня 1925 р. Київ, 1925. 82 с.
70. Ювілей Гр. Квітки-Основ'яненка // Плуг. 1928. № 12. С. 76.

Отримано 23 травня 2021 р.

REFERENCES

1. A. Sh. (1925, April 23). Literaturna sektsiia katedry istorii ukrainskoi kultury za 1924-25 rik. *Kultura i pobut*, 16, 1. [in Ukrainian]
2. A. Sh. (1924). Sektsiia literaturno-etnohrafichna katedry istorii Ukrainy. *Chervonyi shliakh*, 1/2, 219-220. [in Ukrainian]
3. Aizenshtok, I. (2003). *Avtobiografii. Vybrani lysty (1910-i — 1920-i roky)* (S. Zakharkin, Ed.). Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian]
4. Aizenshtok, I. (1928). [Rets. na:] H. Kvitka-Osnovianenko. Vybrani tvory. Redaktsiia i vstupna startia A. Shamraia, t. I. Knyhospilka (“Literaturna biblioteka”), 1928. LXII+256 stor. *Krytyka*, 6, 143-145. [in Ukrainian]
5. Aizenshtok, I. (1958). Na shliakhu do naukovooho vydannia tvoriv H. F. Kvitky. *Radianske literaturoznavstvo*, 6, 70-79. [in Ukrainian]
6. Babak, G. (2020). *Retseptsiia russkogo formalizma v ukrainskoi kulturi v mezhoennnyi period (1921—1939)*. Praha. [in Russian]
7. Biletskyi, O. I. (1966). Ob odnoi iz ocherednykh zadach istoriko-literaturnoi nauki (izuchenie istorii chitatelia). In O. I. Biletskyi, *Zibrannia prats* (Vols. 1-5, Vol. 3; pp. 255-273). Kyiv: Naukova dumka. [in Russian]
8. Bohdashyna, O. M. (1994). *Diiialnist Kharkivskoi naukovo-doslidnoi kafedry istorii ukrainskoi kultury im. akademika D. I. Bahaliia (1921—1934 rr.)*. Kharkiv. [in Ukrainian]
9. Briusov, V. (1904). Kliuchi tain. *Vesy*, 1, 3-21. [in Russian]
10. V. M. (1928, September 2). H. F. Kvitka-Osnovianenko (do 85-ty richchia z dnia yoho smerty). *Vsesvit*, 36, 8-10. [in Ukrainian]
11. Vydavnycha khronika. (1928). *Chervonyi shliakh*, 8, 178-181. [in Ukrainian]
12. Vlyzko, O. (1929, July 14). Okhoroniaietsia zakonom na Potsdamershtrase. *Vsesvit*, 27, 7. [in Ukrainian]
13. Holubenko, Dm. (1928). Istoryk literatury Shamrai. *Nova heneratsiia*, 10, 238-249. [in Ukrainian]
14. Holubenko, Dm. (1929). [Letter-answer to A. Shamrai, concerning a polemics in “Nova Heneratsiia”]. *Chervonyi shliakh*, 1, 291-292. [in Ukrainian]
15. Horbach, O. (1989). Shamraieva “Ukrainska literatura” (1928). In A. Shamrai, *Ukrainska literatura. Styslyi ohliad*. Kharkiv; Kravtsiv, B. (with Horbach, O). (1989). *Ukrainske literaturoznavstvo 1917—1937* (pp. 229-233). Munich: Ukrainskyi vilnyi universytet. (Ukrainske literaturoznavstvo. Vyp. 3). [in Ukrainian]
16. Desiat roki ukrainskoi literatury. (1928). *Pluh*, 12, 77. [in Ukrainian]
17. Zerov, M. [vypysky: “Ag. Shamrai”]. Central State Archive-Museum of Literature and Art (Fund 28, Inv. 1, Folder 115). Kyiv. [in Ukrainian]
18. [Zerov, M.]. (1996). Vidhuk pro A. P. Shamraia yak doslidnyka ukrainskoi literatury Mykoly Zerova (z simeinoho arkhivu M. A. Shamrai). In P. P. Okhrimenko (Ed.), *A. P. Shamrai. Materialy naukovoii konferentsii, prysviachenoii 100-richchiiu vid chasu narodzhennia vydatnoho vchenoho-literaturoznavsia i pedahoha* (p. 34). Sumy. [in Ukrainian]
19. Zerov, M. (1928). Kvitka y piznisha ukrainska proza (z nahody 150-h rokovyn narodzhennia). *Zhyttia y revoliutsiia*, 12, 105-113. [in Ukrainian]
20. Zerov, M. (1990). Ukrainiske pysmenstvo XIX st. In M. K. Zerov, *Tvory* (H. P. Kochur, & D. V. Pavlychko, Eds.; Vols. 1-2, Vol. 2; pp. 4-245). Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
21. Zubkov, S., & Chalyi, D. (1959). Tekstolohichni pryntsypy vydannia tvoriv H. F. Kvitky. *Radianske literaturoznavstvo*, 1, 101-107. [in Ukrainian]
22. Kapustianskyi, Iv. (1927). [Rets. na:] A. Shamrai. *Ukrainska literatura. Styslyi ohliad*. Derzhavnyi nauk.-metod. komitet NKO USRR po sektsii politosvity dozvoliv do vzhytku, yak dopomichnu knyzhku, dlia VRSh ta na kursakh ukrainoznavstva. Ukrliknep

- pry UPO NKO USSR. Biblioteka ukrainoznavstva. Koop. vyd. "Rukh", Kharkiv, 1927, t. 5000, 212 stor. Ts. 1 krb. 45 kop. *Pluzhanyn*, 7(11), 70-71. [in Ukrainian]
23. *Kvitka-Osnovianenko: zbirnyk na 150-richchia narodzhennia 1778—1928* (1929). Kharkiv: Ukrainyskyi robitnyk. [in Ukrainian]
  24. Kvitka-Osnovianenko, Hr. (1929). *Tvory* (I. Aizenshtok, Ed.; Vol. 1). [Kharkiv]. [in Ukrainian]
  25. Kvitka-Osnovianenko, Hr. (1929). *Tvory* (I. Aizenshtok, Ed.; Vol. 2). [Kharkiv]. [in Ukrainian]
  26. Koperzhynskiy, K. (1929). Ukrainske naukove literaturoznavstvo za ostanni 10 rokov. *Studii z istorii Ukrainy Naukovo-doslidchoi kafedry istorii Ukrainy v Kyivi*, 2, XXI—LII. [in Ukrainian]
  27. Koriak, V. (1927, April-May). Khvylovystyi sotsiolohichniy ekvivalent (Lyst temnoi liudyny). *Hart*, 1, 74-103. [in Ukrainian]
  28. Kostyk, Ye. (2004). Diialnist kooperatyvno-pryvatnykh vydavnytstv v umovakh radianskoï tsenzury 1920-kh rr. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 11, 274-292. [in Ukrainian]
  29. Kravtsiv, B. (1928). Rozhrom ukrainskoho literaturoznavstva 1917—1937 rr. In A. Shamrai, *Ukrainska literatura. Styslyi obliad*. Kharkiv. [in Ukrainian]; Kravtsiv, B. (with Horbach, O.). (1989). *Ukrainske literaturoznavstvo 1917—1937* (pp. 217-308). Munich: Ukrainyskyi vilnyi universytet. (Ukrainske literaturoznavstvo. Vyp. 3). [in Ukrainian]
  30. Leites, A., & Yashek, M. (1928). *Desiat rokov ukrainskoï literatury (1917—1927)* (Vol. 1; S. Pylypenko, Ed.). [N. p.]: DVU. [in Ukrainian]
  31. Lunacharskii, A. (n. d.) *Ob iskusstve i revoliutsii*. <https://ruslit.traumlibrary.net/book/lunacharskiy-ss08-07/lunacharskiy-ss08-07.html#s002005> [in Russian]
  32. Markovskiy, M. (1927). [Rets. na:] A. Shamrai. *Ukrainska literatura. Styslyi obliad*. Ukrliknep pry INO NKO USSR Biblioteka ukrainoznavstva. Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. Derzhavnyi nauk. metod. komitet NKO USSR po sektsii politosvity dozvoliv do vzhytku, yak dopomichnu knyzhku, dlia VRSh ta na kursakh ukrainoznavstva. 1927 r. (3-194). Dodatky: do rozvoiu literaturno-krytychnoi dumky na Ukraini (195-204) i Slovnychok istoryko-literaturnoi terminolohii (205-209). Tsina 1 karb. 45 kop. *Ukraina*, 4, 184-188. [in Ukrainian]
  33. Naukovi zasidannia VUAN. (1928, November 13). *Proletarska pravda*, 263(2175), 4. [in Ukrainian]
  34. Nekrasov, N. A. (1982). *Polnoe sobranie sochinenii* (Vols. 1-15, Vol. 3). Leningrad: Nauka — Leningradskoe otdelenie. [in Russian]
  35. O. V. (1923). Naukovo-doslidcha katedra istorii Ukrainy. *Chervonyi shliakh*, 8, 270-273. [in Ukrainian]
  36. Pashko, O. (2019). "Na shliakhakh do utvorennia nauky pro literaturu": nerealizovanyi vydavnychiy proekt 1920-kh rokov. *Naukovi zapysky NaUKMA. Literaturoznavstvo*, 2, 72-91. [in Ukrainian]
  37. Polishchuk, V. (2014). *Vybrani tvory* (O. Omelchuk, Ed.). Kyiv: Smoloskyp. [in Ukrainian]
  38. Movchan, R. (Ed.). (2015). *Sami pro sebe: avtobiografii ukrainskykh myttsiv 1920-kh rokov*. Kyiv: Klio. [in Ukrainian]
  39. Senchenko, I. (1927). Spirali i petli. *Vaplite*, 4, 202-222. [in Ukrainian]
  40. Sered khyznych novyn. (1928). *Chervonyi shliakh*, 4, 229-231. [in Ukrainian]
  41. 150 rokov z dnia narodzhennia Kvitky-Osnovianenka. (1928). *Chervonyi shliakh*, 11, 256. [in Ukrainian]
  42. Tarnavskiy, V. (1928). [Rets. na:] H. Kvitka-Osnovianenko. *Vybrani tvory*. Tom 1. Redaktsiia i vstupna stattia A. Shamraia. "Literaturna biblioteka" "Knyhospilky". Kyiv — Kharkiv, 1928 r. st. XII+226+XVI. Ts. 1 karb. 50 kop. Tyr. 4000; H. Kvitka-Osnovianenko. *Vybrani tvory*. Tom II. 1928 r. sm. 200+XX. Ts. 90 kop. Tyr. 4000. *Zhyttia y revoliutsiia*, 8, 160-162. [in Ukrainian]

43. Fylypovych, P. (1928). O. Kobylianska v literaturnomu otoczeni. *Zhyttia y revoliutsiia*, 2, 105-120. [in Ukrainian]
44. Finkel, O. (1928). Maisternist “Konotopskoi vidmy” (Do 150-litnoho yuvileiu Hr. Kvitky). *Pluh*, 11, 50-62. [in Ukrainian]
45. Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TsDAVO of Ukraine) (Fund 166, Inv. 7, Folder 691). Kyiv. [in Ukrainian]
46. Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TsDAVO of Ukraine) (Fund 166, Inv. 12, Folder 8528). Kyiv. [in Russian, Ukrainian]
47. Shamrai, A. (1930). Adam Mitskevych i Op. Shpyhotskyi. In A. Shamrai (Ed.), *Kharkivska shkola romantykiv* (Vols. 1-3, Vol. 1; pp. 75-83). Kharkiv: DVU. [in Ukrainian]
48. Shamrai, A. (1924, May 25). [Rets. na:] Volodymyr Sosiura. “Zaliznytsia” (epopeia) — str. 47. Vydavnytstvo “Chervonyi Shliakh”. 1924. Tyr. 3000 pr. *Literatura. Nauka. Mystetstvo*, 20, 4. [in Ukrainian]
49. Shamrai, A. (1929). [Rets. na:] Hr. Kvitka-Osnovianenko. Tvory. T. 1. DVU, 1929. Redaktsiia, vstupni statti i prymitky I. Aizenshtoka. *Pluh*, 10, 69-71. [in Ukrainian]
50. Shamrai, A. P. (1927). Deshcho pro poetyku y metodolohiiu literatury v prohramakh fakprofosu INO. *Zapysky Kharkivskoho Instytutu narodnoi osvity*, II, 79-81. [in Ukrainian]
51. Shamrai, A. (1924). Do tekstu Kvitchynkykh tvoriv. *Chervonyi shliakh*, 3, 247-254. [in Ukrainian]
52. Shamrai, A. (1926). Do tekstu tvoriv Hr. Kvitky. *Naukovi zbiryk Kharkivskoi naukovo-doslidchoi katedry istorii ukrainskoi kultury*, 2/3, 209-229. [in Ukrainian]
53. Shamrai, A. (1931). [Rets. na:] I. Kotliarevskyi. Eneida. Peredmova I. Aizenshtoka. DVOU. “LIM” 1931, stor. XXXV. 298. *Krytyka*, 4(39), 121-125. [in Ukrainian]
54. Shamrai, A. (1945, March 14). Letter to A. M. Nizhenets. Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine (Fund 150, Inv. 1, Folder 7). Kyiv. [in Ukrainian]
55. Shamrai, A. (after 1949, August 28?). Letter to A. M. Nizhenets. Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine (Fund 150, Inv. 1, Folder 7). Kyiv. [in Ukrainian]
56. Shamrai, A. (1926, June 27). Letter to M. Zerov. Institute of Manuscripts. Vernadsky National Library of Ukraine (Fund 35, Folder 665). Kyiv. [in Ukrainian]
57. Shamrai, A. (1929). [Letter concerning a polemics with D. Holubenko in “Nova Heneratsiia”, No. 10, 1928] *Chervonyi shliakh*, 1, 285-290. [in Ukrainian]
58. Shamrai, A. (1943, April 25 — 1952, February 4). Letters to O. I. Biletskyi. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (Fund 162, Folder 3578). Kyiv. [in Ukrainian]
59. Shamrai, A. (1924). O. Potebnia i metodolohiia istorii literatury. *Naukovi zbiryk Kharkivskoi naukovo-doslidchoi katedry istorii ukrainskoi kultury*, I, 49-68. [in Ukrainian]
60. Shamrai, A. (1927). Oleksa Storozhenko (Krytyko-biografichnyi narys). In O. Storozhenko, *Vybrani tvory* (A. Shamrai, Ed.; pp. V-XLIV). [Kharkiv]: Knyhospilka. [in Ukrainian]
61. Shamrai, A. P. (1963). Stepan Vasylychenko i rosiiska literatura. In A. P. Shamrai, *Vybrani statti i doslidzhennia* (pp. 193-217). Kyiv. [in Ukrainian]
62. Shamrai, A. (1928). Tvorchist Kotsiubynskoho v literaturnomu otoczeni. *Krytyka*, 4, 57-81. [in Ukrainian]
63. Shamrai, A. (1926). Tvorchist S. Vasylychenka. *Chervonyi shliakh*, 4, 178-203. [in Ukrainian]
64. Shamrai, A. (1927). *Ukrainska literatura. Styslyi obliad*. Kharkiv: Rukh. [in Ukrainian]
65. Shamrai, A. (1928). *Ukrainska literatura. Styslyi obliad* (2nd ed.). Kharkiv: Rukh. [in Ukrainian]
66. Shamrai, A. (1926). “Formalny” metod u literaturi. *Chervonyi shliakh*, 7/8, 233-266. [in Ukrainian]

67. Shamrai, A. (1928). Shliakhy kvitchynoi tvorchosti. In H. Kvitka-Osnovianenko, *Vybrani tvory* (A. Shamrai, Ed.; Vols. 1-2, Vol. 2; pp. V-LXII). [Kyiv]: Knyhospilka. [in Ukrainian]
68. Shymanovskiy, O. (1928). Chervona armiiia v ukrainskii literaturi. *Pluh*, 2, 54-63. [in Ukrainian]
69. *Shliakhy rozvytku suchasnoi literatury. Dysput 24 travnia 1925.* (1925). Kyiv. [in Ukrainian]
70. Yuvilei Hr. Kvitky-Osnovianenka. (1928). *Pluh*, 12, 76. [in Ukrainian]

Received 23 May 2021

Oksana PASHKO, PhD
National University of Kyiv-Mohyla Academy
2 H. Skovorody st., Kyiv, 04070
e-mail: o.pashko@ukma.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6409-2280>

A HISTORIAN OF LITERATURE AHAPII SHAMRAI: TEXT, WORK, AND ENVIRONMENT

The paper aims to reconstruct the research activity of the Ukrainian literary scholar Ahapii Pylypovych Shamrai (1896—1952) in the period from 1922 to 1929. For this purpose, the works of the scholar, his personal files, materials from the newspapers and journals of the time, as well as correspondence have been examined. It was necessary to describe A. Shamrai's postgraduate studies at the Research Department of History of Ukraine (literary and ethnographic section) (1922—1924). Much attention is given to the textbook “Ukrainian Literature. A Brief Survey” (1927, 1928) that was among the first structured presentations of the history of Ukrainian literature. The paper analyzes the perception of the textbook by contemporary readers and outlines the specifics of Shamrai's sociological method of this period. Considering the research work of A. Shamrai in the context of literary criticism of the 1920s, the author of the paper reconstructs the scholar's dialogue with M. Zerov and the polemic with “New Generation” magazine. One of the central topics for A. Shamrai in the 1920s is examined in detail: it is his study of H. Kvitka-Osnovianenko's work. In particular, the discussion between A. Shamrai and Ye. Aizenshtok on the publication of H. Kvitka's works in 1928 has been highlighted. A. Shamrai's scholarly concepts of the 1920s characterize him as a textual critic (‘text of the work’, ‘canonical text’) and historian of literature (‘literary fact’, ‘work’, ‘environment’, ‘style’, ‘literary school’, ‘template’, ‘minor writers’, ‘influence’). The category ‘reader’ was also very important for Shamrai's works of this period. A range of examples shows how Shamrai used the methodology of comparative studies.

Keywords: Ahapii Shamrai, M. Zerov, Ye. Aizenshtok, H. Kvitka-Osnovianenko, reader, Research Department of History of Ukraine (literary and ethnographic section).